

בדין קריאת ההלל וברכתה

על הנצחון במלחמת ששת הימים

בשבת שבה נסתיימה מלחמת ששת הימים של ישראל עם מדינות ערב קראה הרבנות הראשית בישראל לערוך בכל בתי כנסיות שבישראל תפלות הודיה על הנצחון הנפלא של ישראל ובכללן תפלת ההלל (דהיינו בלי ברכה) אך במקומות שונים בארץ הורו הרבנים בבתי הכנסת שלהם לומר הלל בברכה בשם ומלכות. לכן שמתי אל לבי לברר עפ"י המקורות שבש"ס אם היה מקום לברך אז בשם ומלכות על קריאת ההלל.

הנה כפי המבואר בסוגיית הש"ס בערכין (י') ובפסחים (צ"ה) יש שלשה גורמים שונים שבכל אחד לאחד תלויה מצות קריאת ההלל: האחד הוא עצם היום, ויש בו שלשה תנאים המצטרפים ליחודו של היום: אם שנקרא מועד, מקודש באיסור עשיית מלאכה ויש בו קרבן מיוחד משאר הימים ורק בצירוף כל התנאים יחד יש בו חיוב קריאת ההלל, ולכן בשבת אין בו קריאת הלל משום שלא נקרא מועד וראש חדש אעפ"י שנקרא מועד אין בו חיוב קריאת הלל מן הדין, משום שאינו מקודש באיסור עשיית מלאכה. והימים האחרונים של פסח אין בהם חיוב קריאת הלל מן הדין (לרוב הפוסקים רק לדעת הרמב"ן יש בהם חיוב לקרוא את ההלל אבל לא לגמור) משום שאינם חלוקים בקרבנותיהם.

הגורם השני למצות קריאת ההלל הוא: עשיית מצוה הבאה לפרקים כגון שחיטת הפסח בערב פסח ראשון ושני וכדומה.

הגורם השלישי הוא נס שאירע באותו הזמן.

ונחלקו הראשונים בענין מצות ההלל אם הוא מן התורה או מדרבנן. דעת הרמב"ם (בפ"ג מה' חנוכה) קריאת ההלל הוא לעולם מדברי סופרים, ובספר המצות (שורש א') השיג על הבה"ג שמנה קריאת ההלל בין תרי"ג המצוות אבל הרמב"ן שם כותב: שאם כי מהבה"ג אין ראיה שהוא סובר שהלל הוא מן התורה שהרי הוא מונה גם מצוות דרבנן בין תרי"ג מצוות אבל לעצמו דעת הרמב"ן נוטה שמצות ההלל במועדים הוא מן התורה והיינו משום שהיא נכללת במצות השמחה של המועדים ואפשר גם שהלל שעל עשיית מצוה היא הלכה למשה מסיני ורק ההלל שעל הנס הוא מדרבנן, וזה שאמרו בברכות (י"ד) שהלל הוא מדרבנן הכוונה על הלל שבחנוכה.

ולדעת הרמב"ן שסובר שהלל במועדים הוא מן התורה משום מצות שמחה היינו רק עיקר מצות השירה אבל המטבע הקבוע של פרקי ההלל נביאים תיקנו כמבואר בפסחים (ק"ז) בברייתא: „וחכמים אומרים נביאים שביניהם תיקנו להם לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבוא ולכשנגאלים אומרים אותו על גאולתן". ומה שאמרו על כל פרק ופרק כולל עשיית מצוה הבאה לפרקים כמו שכתב רש"י בפסחים (צ"ה), וגם המועדים שהם בכלל פרקים כמבואר בר"ה (ל"ה) וברש"י שם. וגירסת הרשב"ם שם (ק"ז) בברייתא היא: על כל פרק ופרק ועל כל רגל ורגל ועל כל צרה וכו' היינו כל שלושת האופנים של חיוב קריאת ההלל.

ויש לברר אם ההלל שעל הנס ניתקן בעיקרו לשם הודי' להקב"ה על ההצלה שבאה לישראל על ידי הנס או שהוא שיר ושבח על עצם הנס, ז.א. על התגלות גבורתו ויכולתו של הבורא שבאה על ידי הנס. ונפקא מינה שאם נאמר שההלל בא בעיקרו לשם הודאה על ההצלה שעל ידי הנס מסתבר שגם אם ההצלה באה על ידי נס שבדרך הטבע מצוה לקרוא את ההלל אבל אם נאמר שההלל הוא שיר על עצם הנס הדעת מחייבת שניתקן רק על נס היוצא מגדר הטבע וממנהגו של עולם כמו לענין הברכה שתיקנו להרואה מקום שנעשו בו נסים שלדעת רוב הפוסקים אין מברכים ברכה זו רק על נס היוצא מדרך הטבע כמבואר בש"ע או"ח סימן רי"ח ובאחרונים שם.

ובערכין (שם) אמרינן שההלל שאומרים בחנוכה הוא על הנס שאירע בו ואין מברואר שם אם זה הנס של נצחון החשמונאים במלחמה או זה הנס של פח השמן.

אך בשבת (כ"א) משמע שההלל שבחנוכה ניתקן על הנס של פך השמן, שהרי כך שנינו שם בברייתא: בכ"ה בכסלו יומא דחנוכה תמניא איגון וכו' שכשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו וכו' ולא היה בו אלא להדליק יום אחד ונעשה בו נס וכו' לשנה אחרת קבעום ועשאו ימים טובים בהלל והודאה". פירש"י: לקרות הלל ולומר על הנסים בהודאה. הרי שהברייתא מדגישה בעיקר את הנס של פך השמן ונס הנצחון נזכר רק בדרך אגב ומשמע מכאן שההלל ניתקן רק על נס היוצא מדרך הטבע ונס הנצחון של המעטים על הרבים אף שהוא פלא נקרא נס שבדרך הטבע.

אבל לפי זה יקשה לנו לכאורה על מה שמקשה הש"ס בערכין (שם) ובמגילה (י"ד) למה בפורים אין אומרים הלל כמו בחנוכה והרי בפורים

היה נס בדרך הטבע ולכאורה לפי הסברא אין לחלק בין הנס שבפורים ובין הנס של גצחון החשמונאים.

אמנם בד"ח על הרא"ש בתחלת פ"ט דברכות הביא שם מה שכתב הרד"א בשם הרא"ש מלוניל שאין מברכים על נס אלא בנס שהוא יוצא ממנהג העולם אבל נס שהוא מנהג העולם ותולדתו כגון שבאו עליו גנבים בלילה ובא לידי סכנה וניצל וכיוצא בזה אינו חייב לברך. ואם תאמר והרי פורים שהיה נס כמנהג העולם ומברכים שעשה נסים, וי"ל התם נמי יצא ממנהג העולם מפני ב' דברים: הא' שבטל כתב המלך והוא הפך דת פרס ומדי, והב' שהרג קרוב לשמונים אלף איש מאומתו בעבור אהבת אשה אחת ואין זה מנהג העולם וטבעו. ובחנוכה לא משום מעשה היהודית מברכים שעשה נסים אלא משום פך השמן וכר' עכ"ד. ולפי דבריו שהוא מחלק בין נס של פורים ובין הנס של הנצחון במלחמה אתא שפיר מה שמקשה הש"ס למה אין אומרים הלל בפורים אעפ"י שההלל ניתקן רק על נס היוצא ממנהג העולם וכמשמעות לשון הברייתא בשבת (שם).

ואולם מלשון הברייתא בפסחים (ק"ז), וחכמים אומרים נביאים שביניהם תיקנו וכר' על כל צרה וצרה שלא תבוא עליהן וכשנגאלין אומרים אתו על גאולתו, משמע שתיקנו לומר הלל אף על נס שבדרך הטבע אם באה על ידו גאולה לישראל שהרי לא התנו באיזה אופן תהיה הגאולה.

ונראה לחלק ולומר שלענין לקבוע לדורות לקרוא הלל ביום שנעשה בו הנס צריכים דוקא נס שיוצא מגדר הטבע משום שעיקר הלל לדורות הוא כדי לפרסם נפלאות הבורא וכלשון הש"ס בברכות י"ד לענין הפסקה באמצע ההלל „פרסומי ניסא עדיף" עיי"ש, וזה שייך רק בנס היוצא מדרך הטבע אבל בשעה שאירע הנס שאז ההלל בא בעיקרו לשם הודאה על ההצלה שבאה על ידי הנס לכן אומרים אותו אף על נס שבדרך הטבע, וכמו לענין הברכה על הנס שאעפ"י שאינו מחויב לברך „שעשה נסים" בכל פעם שרואה את המקום שנעשה בו הנס רק בנס שאינו בדרך הטבע, מכל מקום בשעה שנעשה הנס מחויב לברך ברכת הודאה אף על נס שבדרך הטבע דהיינו ברכת הגומל כמו כן בנס שנעשה לכלל ישראל תיקנו לומר הלל אף בנס שבדרך הטבע לשם הודאה על ההצלה.

ולכן בברייתא בפסחים (שם) שמדובר שם רק על שעת הנס כמשמעות הלשון „וכשנגאלים אומרים אותו על גאולתו" ולא מוזכר שם כלל מקביעות אם לדורות, בזה בודאי אומרים הלל אף על נס שבדרך הטבע אבל בברייתא בשבת (שם) המדברת רק מקביעות ימי החנוכה לדורות בזה לא תיקנו את ההלל רק על נס שיוצא מגדר הטבע משום שלדורות ההלל לא בא בעיקרו

לשם הודאה על ההצלה אלא כדי לפרסם עצם הנס שנתקדש שם שמים על ידו. וכן נראה להדיא מדברי הרשב"ם בפסחים (שם) שתקנת הנביאים הנזכרת בברייתא שוב אינה מתייחסת כלל לענין קביעות ההלל לדורות, שהרי כתב שם במחלוקת התנאים שלפני זה בד"ה יהושע. וכל ישראל אמרוהו בשעה שעמדו עליהם מלכי כנען שאין לפרש שאף יהושע וישראל אמרוהו שאם כן בכולן אתה צריך לפרש כן ואם כן מאי בינייהו ובין חכמים שאומרים נביאים שביניהם תקנו להם וכו' עכ"ד. ואם נאמר שחכמים שאומרים שהנביאים תיקנו לומר הלל על גאולתן היינו שתיקנו גם לדורות הרי יש הבדל גדול בין החכמים ובין תנאים הראשונים הנזכרים שם שמדברים רק על שעת הנס ועל כרחק שסובר הרשב"ם שגם כוונת חכמים היא רק על שעת הנס.

ונראה מזה שהנביאים בכלל לא קבעו חובה לקרוא את ההלל על הנסים שיארעו, אף בנס שיוצא מדרך הטבע, רק בשעת הנס אבל לא לדורות.

וכן מבואר בדברי הה"מ בפ"ג מה' חנוכה (הלכה ר') שעל מה שכתב שם הרמב"ם: ולא ההלל של חנוכה בלבד הוא מדברי סופרים אלא קריאת ההלל הוא לעולם מדברי סופרים בכל הימים שגומרים בהם את ההלל, ועל זה השיג שם הראב"ד וכתב: „יש בהם עשה מדברי קבלה השיר יהי' לכם". וכתב על זה ה"ה: „ובאמת שבפרק ערבי פסחים אמרו שנביאים תיקנו הלל על כל צרה שנגאלין ממנה אבל לאמרו בימים קבועים מדבריהם הוא" (ר"ל שאינה מתקנת הנביאים). הרי להדיא שסובר שתקנת הנביאים היתה רק על שעת הנס אבל ההלל בחנוכה לדורות הוא רק מדרבנן.

והכ"מ השיג שם על הה"מ שלפי דבריו מצות עשה לגמור את ההלל כיון שנביאים שביניהם תיקנוהו אבל לאמרו בי"ח ימים הוא מדרבנן, ולשון הרמב"ם סותר את זה שכתב „ולא הלל של חנוכה בלבד אלא קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים" עכ"ל הכ"מ. אבל פשוט שהה"מ מפרש שמה שכתב הרמב"ם קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים כוונתו לי"ח ימים שגומרים בהם את ההלל כמבואר שם ברמב"ם, אבל מהלל בשעת הנס לא מדבר שם הרמב"ם כלל, ורק על זה יש עשה מדברי הנביאים, אבל לא בהלל שתיקנו לדורות.

ויש להביא רא"י לזה שתקנת הנביאים בהלל שעל הנס לא היתה לדורות שהרי בכל אותם הנסים הנזכרים שם בברייתא: בימי יהושע ובמלחמת סיסרא ובימי חזקי' וסייעתו שעמד עליהם סנחריב לא תיקנו לומר הלל לדורות, אף שבשעת הנס אמרוהו ואם ה"י זה חובה מתקנת הנביאים בודאי שלא היו עוברים על תקנת הנביאים, ועל כרחק שהנביאים לא קבעו חובה לדורות לקרוא את ההלל אף על נסים היוצאים מדרך הטבע, כמו במלחמת סנחריב

וכדומה, וקביעות חובה לומר הלל לדורות תלויה בדעת הבי"ד של אותו הדור שבו אירע הנס.

אך לכאורה יש סתירה לדברינו הנ"ל מסוגית הש"ס בתענית (כ"ח) שמדייק שם מהמשנה האומרת שהלל של ר"ח אינו מן התורה וכתב שם רש"י אבל הלל של חנוכה דוחה את המעמד משום שהנביאים תיקנוהו כדאורייתא דמי, ואם כן משמע שהמצוה לומר הלל בחנוכה היא חובה מתקנת הנביאים.

ברם אין ראיה משם שהרי למעלה שם אמרינן שקרבן עצים דוחה מעמד דנעילה אבל לא מעמד דמנחה ומקשה הש"ס מאי שנא ומתריך הללו דברי תורה והללו דברי סופרים. ופירש רש"י: מנחה דברי תורה משום שיצחק תיקן תפלת מנחה, והרי בודאי החיוב להתפלל מנחה לדורות אינו מכח תקנת יצחק שאין למדים דבר מקודם מתן תורה, כמו שכתב בהגהות מהר"ץ חיות ביומא (כ"ח) ובברכות (כ"ו), אלא כיון שיצחק תיקן עיקר תפלת מנחה ואח"כ הוקבעה חובה לדורות כדאורייתא דמי כמו כן בהלל כיון שהנביאים תיקנו עיקר ההלל על הנס בשעת הנס ואח"כ הוקבעה חובה לדורות כדאורייתא דמי.

וגם בעיקר דברי הש"ס, לולא פירש"י, יש לפרש שכוונת הש"ס היא שהלל של ר"ח אינה חובה גמורה כמו שאר מצוות דרבנן שהסמיכו אותן על לאו של לא תסור שמטעם זה כדאורייתא דמי כמבואר בברכות (י"ט) שקורא לאיסור דרבנן בשם לא תעשה של תורה מטעם הלאו של לא תסור (ומרש"י שם משמע שאיסור דרבנן עובר עליו בלא תסור מן התורה ממש כשיטת הרמב"ם בספר המצוות והדברים עתיקים), אבל הלל של ר"ח אינו אלא מנהג בעלמא כמבואר שם בסוגיא להלן.

ואין להקשות על מה שכתבנו שתקנת הנביאים היתה בעיקר על הלל בשעת הנס ממה שכתב רש"י בפסחים (קי"ז) בד"ה ועל כל צרה וכו' שאם תבוא ח"ו צרה עליהן ויושעו ממנה אומרים אותו על גאולתן כגון חנוכה שיש לפרש שכוונת רש"י היא רק לתת דוגמא על איזה נס תיקנו את ההלל ועל זה כתב כגון חנוכה דהיינו נס חנוכה שהוא נס של כל ישראל אבל אין כוונתו על ההלל של חנוכה לדורות.

ועפ"י האמור למעלה נ"ל לבאר את סוגית הש"ס במגילה (י"ד) דאיתא שם: ת"ר ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות עמדו להם לישראל וכולם לא פיתחו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש? ק"ו, מעבדות לחרות אומרים שירה ממות לחיים לא כש"כ. אי הכי הלל נמי נימא? לפי שאין אומרים הלל על נס שבחור"ל. יציאת מצרים דנס שבחור"ל היכי אמרינן שירה? כדתניא עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל הארצות לומר

שירה וכו', רב נחמן אמר קרייתא זו הלילא עכ"ד הש"ס הנצרך לענינו. וכתב שם רש"י בד"ה חוץ ממקרא מגילה ואם תאמר נר חנוכה כבר פסקו הנביאים אבל בימי מרדכי היו חגי זכריה ומלאכי. וכן כתב שם הר"ן וז"ל: וכי תימא הא איכא נר חנוכה איכא למימר באותו זמן כבר נפסקו הנביאים ובנביאים בלחוד הוא דאמרינן שלא הותרו מעולם מצוה בפני עצמה לגמרי אלא זו שהיתה בימי חגי זכריה ומלאכי שאעפ"י שיש כמה תקנות ואיסורין דרבנן (ר"ל מימי הנביאים), התם הנהו סייג לתורה למצוה או גדר לעבירה ואיכא אסמכתא דאורייתא דכתיב ושמרתם את משמרת עשו משמרת למשמרת עכ"ד. ונתכוין בזה לתרץ קושית הרש"ש שהקשה שם הרי כמה תקנות תיקנו הנביאים כמבואר בב"ק (פ"ב) עמדו נביאים שביניהם ותיקנו שיהו קורין בשבת וכו' שלמה תיקן עירובין ונט"י וכמה תקנות תיקנו אנשי כנה"ג וכו' ועל זה תירץ הר"ן שכל אלה היו סייג למצוה או גדר לעבירה אבל מקרא מגילה הוא מצוה בפני עצמה לגמרי. וק"ל הרי הנביאים הוסיפו גם מצות ההלל על הנס, ומהלל במועדים לא קשה, לא מבעיא לדעת הרמב"ן שהלל במועדים הוא מן התורה משום שנכלל במצות השמחה של המועדים והנביאים רק תיקנו את המטבע של ההלל כנ"ל. אלא אף להרמב"ם וההולכים בשיטתו שההלל לעולם מדברי סופרים והיינו משום שלא נצטוונו בכל מיני שמחות כמו שכתב במגלת אסתר שם או כמו שכתב השג"א בסימן ס"ט שאין השירה מביאה את השמחה אלא השמחה מביאה את השירה עיי"ש. מכל מקום יש לומר שזה בכלל סייג למצות השמחה ולכן לא נחשב להוספה כמו שכתב הר"ן שהובא למעלה, וכן ההלל שעל עשיית מצוה יש לומר שזה בכלל סייג לקיום המצוה מתוך שמחה שנצטוונו על זה לקיים עבדו את ה' בשמחה וכמו שכתוב בתורה: תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה וכו' אבל קריאת ההלל על הנס שהיא מצוה בפני עצמה ודומה ממש למקרא מגילה למה לא נחשב להוספה.

ולכאורה היה אפשר לתרץ לפי מה שכתבנו למעלה שהנביאים לא קבעו חובה לדורות מצות קריאת ההלל אלא בשעת הנס ואינו דומה למקרא מגילה שהיא מצוה לדורות ולהכי לא נחשב להוספה.

אבל לא הונח לי בזה שכיון שתיקנו שבכל פעם שיארע נס לכלל ישראל לומר הלל הרי זה גם כן בכלל המצוות הנוהגות לדורות, והרי יש כמה מצוות בתורה הנוהגות רק בהודמן לעתים רחוקות כגון בנין בית המקדש, הפרשת ערי מקלט וכדומה.

וליישב הקושיא הנ"ל נעמוד קודם על מה שיש לדקדק בהמשך הסוגיא הנ"ל. דהנה על מה שאמר שם ק"ו מעבדות לחרות אומרים שירה פירש"י: שירת הים. וכן פירש הר"ן, והטו"א הקשה על פירוש רש"י שהרי שירת הים

אמרו רק בשעת הנס ומנין לנו ללמוד על מקרא מגילה שהיא מצוה לדורות, ועוד הקשה הרי בנס של קריעת ים סוף היה ממות לחיים ולא מעבדות לחרות כמו שאמרו המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר, וגם הקשה שאם הכוונה על הנס של קריעת ים סוף שהיה בשביעי של פסח אם כן מה מקשה הש"ס, „אי הכי הלל נמי נימא“, הרי גם בשביעי של פסח עצמו אין בו חיוב קריאת הלל מן הדיון, ולכן דחה את פירוש רש"י, ופירש הוא שכוונת הש"ס היא במה שאמר „מעבדות לחרות אומרים שירה“, על ההלל שאומרים ביום ראשון של פסח על הנס של יציאת מצרים. ולהלן בקושית הש"ס: והרי יציאת מצרים דנס שבחור"ל ואומרים שירה הקשה הטו"א היכן מצינו שאומרים הלל בפסח על נס של יציאת מצרים הרי ההלל של פסח הוא לא על הנס אלא מטעם קדושת החג כמבואר בערכין שם, ואפילו בראש חדש היו אומרים הלל מדינא אם היה מקודש באיסור עשיית מלאכה כמבואר שם, אף שאין לו שום קשר עם נס. ותיירץ, שהכוונה היא על הלל שבבילי פסח, שמחמת קדושת החג אין אומרים הלל בלילה כמבואר במגילה (כ), אלא הלל זה הוא על הנס, ואם כן גם כאן, במה שאמר ק"ו מעבדות לחרות אומרים שירה, לפי פירוש הטו"א שהכוונה היא על הלל, היינו הלל שבבילי פסח.

אבל פירושו אינו מתיישב כלל בביאור הסוגיא מפני כמה קושיות שיש לפי פירושו: חדא הרי הלל על הנס נביאים תיקנו ואם כן מה מתרץ הש"ס, על השאלה „מאי דרוש“, שלמדו מק"ו מהלל שעל הנס, הרי הלל על הנס גופו נביאים תיקנו ואם כן גם על ההלל יש לשאול אותה השאלה „מאי דרוש“. וכבר עמד בזה בהגהות ברוך טעם שם. ועוד קשה לפירושו, שכיון שתיקנו בנס של פורים מקרא מגילה במקום ההלל של פסח אם כן מה מקשה הש"ס שנאמר גם כן הלל הרי מקרא מגילה בא במקום ההלל, ואין לדחוק ולומר שלשון „נמי“ הוא לאו דוקא, וכוונת הש"ס הוא שהיה להם לתקן קריאת ההלל כמו בפסח ולא מקרא מגילה, שאם כן מה מתרץ רב נחמן שקריאת המגילה היא במקום הלל, הרי זאת היתה קושית הש"ס למה תיקנו מקרא מגילה ולא הלל, ועל כרחק שקושית הש"ס היתה שחוץ ממקרא מגילה יאמרו גם כן הלל וזה מנין לנו, וגם קשה קושית הטו"א עצמו שהקשה על פירושו בכוונת קושית הש"ס: „והרי יציאת מצרים הנס שבחור"ל ואומרים שירה“, דהיינו על הלל שבבילי פסח, הרי בערכין שם משמע שגם ההלל שבבילי פסח הוא מטעם קדושת החג ולא משום הנס שהרי דורש שם מקרא „השיר והי' לכם כליל התקדש החג“ חג המקודש באיסור עשיית מלאכה טעון שירה ואם ההלל שבבילי פסח הוא משום הנס הרי אינו קשור כלל עם קדושת החג כנ"ל ונשאר בקושיא, הילכך אין לנו לפרש אלא כפירוש רש"י והר"ן. ומה שהקשה הטו"א הרי שירת

הים היתה רק בשעת הנס אבל לא לדורות כבר תירץ זה הנצי"ב בהעמק שאלה (שאלתא כ"ו), שכיון שעל שירה בשעת הנס יש מקור בתורה, על סמך זה אפשר היה כבר לתקן גם שירה לדורות ואין זה בכלל מה שנאמר „אלה המצוות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה“, ובוזה תירץ מה שהקשה הרא"ם על הברייתא שאמרה שהוסיפו מקרא מגילה, הרי כיון שיש ק"ו, וק"ו הוא מדה בתורה, אין זה הוספה כלל, ומכח זה הוכרח הרא"ם לומר שהק"ו הוא לא ק"ו גמור, אבל הנצי"ב כתב שהק"ו הוא ק"ו גמור, אלא כיון שמק"ו נלמד רק לשעת הנס, והנביאים הוסיפו מקרא מגילה לדורות, אם כן נחשב זה להוספה.

ומה שהקשה הט"א שבקריעת ים סוף הי' ממות לחיים לק"מ שהרי המצריים רדפו אחריהם להחזיר אותם להיות להם לעבדים ולא להרוג אותם כמו שאמרו „מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו“, ובאמת היתה כת אחת שאמרה לחזור למצרים כמבואר בתרגום יונתן שם, ומה שאמרו המבלי אין קברים במצרים וכי' היינו משום שהיתה גם כת שאמרה לערוך מלחמה כמבואר בת"י שם ועל זה אמרו המבלי אין קברים במצרים וכי'. ומה שהקשה, הרי בשביעי של פסח אין בו חיוב הלל מן הדין למה מקשה הש"ס „אי הכי הלל נמי נימא“, נראה שאין כוונת הש"ס להקשות מכח הק"ו, אלא כוונת הש"ס הוא על דרך שהקשה בערכין (שם) שכמו שבחנוכה תיקנו לומר הלל על הנס כמו כן היה להם לתקן קריאת הלל בפורים, ונהי שבפורים תיקנו מקרא מגילה מפני שהלל הוא רק על כללות הנסים ואין בו פירוט הנס שאירע באותו הזמן וזה למדו מק"ו משירת הים שצריכים לפרט את הנס בשירה, מכל מקום היה להם גם לתקן לומר הלל, מאחר שבמגילה יש בה רק סיפור הנס אבל אין בה הלול ושבח להקב"ה, ועל זה תירץ רב נחמן „קרייתא זו הלילא" והיינו משום שמכללה נשמע גם תהלה להבורא מסבב כל הסבות. ומה שאמר הש"ס „אי הכי הלל נמי נימא" שמשמע שהקושיא היא מכח מה שאמר לפני זה „מאי דרוש ק"ו וכי" נראה לפרש לפי מה שכתבנו למעלה שתקנת הנביאים לומר הלל אף בנס שבדרך הטבע היתה רק בשעת הנס, אבל מה שתיקנו אחר כך לומר הלל לדורות, כגון בחנוכה, לא תיקנו רק בנס היוצא מדרך הטבע. ואם כן יש לומר שבפורים לא תיקנו הלל לדורות משום שהיה הנס בדרך הטבע ובשעת הנס באמת אמרו הלל כדעת ריה"ג בפסחים (שם) שאמר „מרדכי ואסתר אמרוהו וכי, אבל אחרי שאמר שתיקנו מקרא מגילה לדורות מק"ו של קריעת ים סוף שהיה נס שלא כדרך הטבע ועל כרחך שגם נס פורים נחשב לנס היוצא מדרך הטבע כמ"ש למעלה בשם הרא"ש מלוניל, אם כן קשה למה לא תיקנו גם קריאת הלל.

ועדיין צריך ביאור למה באמת בשביעי של פסח אין גומרים את ההלל

על הגס של קריעת ים סוף, הטעם שנאמר בגמ' בערכין (שם) משום שאינם חלוקים בקרבנותיהם מספיק רק על מה שאין אומרים מטעם החג אבל ההלל על הגס אינו קשור כלל בחג ובקרבנות, שהרי גם בחנוכה אומרים הלל על הגס אף שאינו חג כלל, ומטעם זה הקשה הש"ס שגם בפורים נאמר ההלל. והב"י באו"ח סימן תפ"ט הביא בשם מדרש הרנינו הטעם שאין גומרים את הלל כל ימי הפסח משום שנטבעו המצריים, וכתוב בנפול אויבך אל תשמח, וזה על דרך שאמרו בסנהדרין (קלט) בקשו מלאכי השרת לומר שירה אמר להם הקב"ה מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה, וכנראה הוצרך בעיקר לטעם זה משום שביעי של פסח, דאילו לחה"מ פסח מספיק הטעם שבגמ' הנ"ל משום שאינם חלוקים בקרבנותיהם, אלא משום שביעי של פסח, שאז היו צריכים לומר הלל מטעם הגס, הוצרך לטעם מעשי ידי וכו'.

וזבל הש"ס שלנו על כרחך אינו סובר כטעם המדרש שהרי הקשה שבפורים גם כן נאמר ההלל אף שבגס פורים נהרגו כשמונים אלף איש, ואין לחלק ולומר שרק במצרים שנטבעו בידי שמים לא ניחא ל"י להקב"ה לומר לפניו שירה אבל לא כשנהרגו בידי אדם שהרי הש"ס בסנהדרין (שם) מביא רא"י לזה ממלחמת יהושפט עם ארם שלא אמרו, "כי טוב" אף ששם נהרגו בידי אדם.

ובמהרש"א שם הקשה שאם כן למה צורך הש"ס בערכין לומר הטעם משום שאינם חלוקים בקרבנותיהם הרי בלא"ה אין לומר ההלל מטעם מעשי ידי וכו'. ובאמת זה לא קשה כי הטעם של מעשי ידי וכו' שייך רק בשביעי של פסח שאז נטבעו המצריים אבל לא בחה"מ"פ, אבל מזה שהקשה הש"ס למה אין אומרים הלל בפורים קשה למה לא תירץ משום מעשי ידי וכו' ועל כרחך צריך לומר כמו שכתב המהרש"א שם: או שרק בשעת אכרן מעשי ידי שייך טעם זה אבל אחר כך לענין שירה בכל שנה ביום שנעשה בו הגס לא שייך טעם זה או שרק למלאכים אין לומר שירה מטעם מעשי ידי וכו' אבל לישראל שניצולו על ידי הגס להם יאה לומר שירה וכמו שאמרו שם הוא אינו שש אבל אחרים משיש.

עכ"פ אנו רואים שהש"ס שלנו אינו סובר כמדרש הנ"ל שמטעם מעשי ידי וכו' אין לומר ההלל, ואם כן קשה למה בשביעי של פסח אין גומרים את ההלל על הגס של קריעת ים סוף.

אכן לפי זה שכתבנו למעלה שתקנת הנביאים לא היתה תקנה כללית על כל הנסים לומר ההלל לדורות ביום שאירע בו הגס אלא עיקר תקנתם היתה לומר ההלל, על הנסים שיארעו, בשעת הגס, והלל לדורות תלוי בביה"ד של אותו הדור שבו אירע הגס כשראה צורך לפרסם את הגס לדורות לחזק את האמונה שבלב ואז קבעו לומר ההלל לדורות במטבע שתיקנו הנביאים על שעת הגס,

מתיישב היטב למה אין אומרים הלל בשביעי של פסח שהרי בנס של יציאת מצרים וקריעת ים סוף התורה בעצמה קבעה את חג הפסח עם כל המצוות הנוהגות בו לזכר הנסים ממילא לא היה צורך לביי"ד לתקן לומר הלל לפרסם את הנס ולכן אין בפסח הלל רק מטעם קדושת החג וזה רק ביום ראשון של פסח כנ"ל.

ומה שהקשה הש"ס, „והרי יציאת מצרים דנס שבחור"ל ואומרים שירה" כבר הבאנו למעלה קושית הטו"א על זה שלא מצינו שאומרים הלל על הנס של יציאת מצרים, שהרי מה שאומרים הלל בפסח הוא מחמת החג ולא משום הנס והוכרח לתרץ שהכוונה היא על ההלל שבלי"א של פסח, אך בעצמו הקשה על זה שכפי המבואר בערכין שם גם ההלל שבלי"א של פסח הוא משום קדושת החג ונשאר בקושיא. וגם בהגהת מהר"ץ חיות שם הקשה על קושית הטו"א וכתב שאולי הכוונה על ההלל שבשחיטת הפסח, אבל זה אינו, שהרי ההלל שבשחיטת הפסח הוא הלל שעל עשיית המצוה כמו שאמרו בפסחים (צ"ה), „אפשר ישראל שוחטים את פסחיהם ונוטלים את לולביהם ואין אומרים הלל". ועי' ברש"י שם.

ומתוך חומר הקושיא נ"ל לפרש פירוש חדש בדברי הש"ס הנ"ל שאין כוונתו לומר שאומרים הלל בפסח על הנס של יציאת מצרים, אלא כוונת הש"ס הוא שבכל פעם שאומרים הלל הרי מזכירים בפרטות את הנס של יציאת מצרים ואיך אפשר לומר שנס שבחור"ל אין לו חשיבות לומר עליו הלל, אחרי שעצם ההלל שאומרים בכל פעם הוא שירה על הנס של יציאת מצרים וזה נ"ל פירוש נכון ואמיתי בדברי הש"ס הנ"ל.

ונשאר לנו עוד להעיר על מה שכתב רש"י שהק"ו הוא משירת הים ולמה לא פירש שהק"ו הוא ממצות סיפור יציאת מצרים בליל פסח שהיא מצוה לדורות וזה דומה ממש למקרא מגילה שהוא סיפור הנס ואם משום הלשון שירה הרי גם למקרא מגילה קראו שירה. אך לרש"י יש לומר שהוכרח לפרש על שירת הים לפי דברי הנצי"ב הנ"ל שכתב, בישוב קושית הרא"ם, אחרי שיש ק"ו למה זה נחשב להוספה, שהק"ו משירת הים הוא רק לשעת הנס והנביאים הוסיפו לדורות אבל אם נאמר שהק"ו הוא מסיפור יציאת מצרים הרי הלימוד מק"ו הוא לדורות, ושוב קשה קושית הרא"ם למה נחשב זה להוספה, ולכן הוכרח לפרש שהק"ו הוא משירת הים, אבל על הברייתא גופה קשה מנין לנו לומר שהנביאים הוסיפו מקרא מגילה הרי אפשר ללמוד מק"ו ממצות ההגדה בליל פסח שהיא מצוה לדורות.

ונ"ל שמהגדה של ליל פסח אי אפשר ללמוד למקרא מגילה, כיון שהמצוה של סיפור יציאת מצרים אין לה מעיקר הדין מטבע קבוע ואין לה

קצבה וכל אחד יכול לצאת ידי חובת המצוה מן התורה בסגנון ובנוסח שהוא בוחר לעצמו, ומהאי טעמא כתב הרשב"א שאין מברכים,, אשר קדשנו במצוותיו וצונו על מצות ההגדה", כיון שאין לה שיעור וקצבה ובדיבור בעלמא שישפר בענין יציאת מצרים יצא, מה שאין כן מקרא מגילה שכל ישראל מחויבים לקרוא אותה המגילה בדיוק כמו שנכתבה ברוה"ק ואם לא קרא את כולה ככתבה לא יצא ידי חובתו ולכן הוכרח ללמוד משירת הים שגם היא נאמרה ברוה"ק ובאותו הלשון נכתבה בתורה וכל ישראל אמרו אותה מלה במלה בלי חסר ויתר והרי זה דומה למקרא מגילה.

נחזור למאי דאתאן ועלה במה שהקשינו למה לא חשבו גם קריאת ההלל למצוה שהוסיפו הנביאים. הנה אם נאמר כדברי הנצי"ב הנ"ל שהק"ו לשעת הנס הוא ק"ו גמור, שלא כדברי הרא"ם, תתיישב הקושי הנ"ל, דכיון שבשעת הנס מצוה לומר שירה מן התורה והנביאים רק תיקנו את פרקי ההלל כמטבע של השירה ממילא לא נחשב זה להוספה, ולדורות כבר כתבנו למעלה שאין ההלל חובה מתקנת הנביאים אלא מתקנת ביה"ד של אותו הדור שבו אירע הנס. אבל בעיקר דברי הנצי"ב יש לתמוה הרבה שהוא הביא שם דברי החת"ס שמן התורה מצוה לקבוע יום מועד לזכר הנס של הצלה ממות לחיים מק"ו של יציאת מצרים והוא השיג על החת"ס וכתב שלא צדקו דבריו, כיון שמק"ו גלמד רק לשעת הנס אבל לא לדורות כנ"ל והביא רא"י לדבריו שאם נאמר כדברי החת"ס שמן התורה מצוה לקבוע יו"ט לזכר הנס איך בטלה מגילת תענית ואין זכר לכל אותם הימים טובים, אלא על כרחך מק"ו אין אנו לומדים אלא לשעת הנס כמו שירת הים, והלל דחנוכה בשעת הנס היה באמת מן התורה.

ומה מאד תמיהני על הגאון הנצי"ב ז"ל שהביא דברי החת"ס ולא שם לב כלל לזה שהחת"ס לומד את הדין שלו בק"ו לא משירת הים אלא ממצות ההגדה שבבבלי פסח ומק"ו זה הרי גלמד גם לדורות. וכבר ביארנו למעלה למה הש"ס לא למד על מקרא מגילה מק"ו ממצות ההגדה שבבבלי פסח, אבל החת"ס לומד מק"ו רק שמצוה לקבוע יום מועד לדורות לזכר כל שהוא לגס, וזה באמת אפשר ללמוד ממצות ההגדה שבבבלי פסח, ואם כן אם הק"ו שבגמ' הוא ק"ו גמור כדעת הנצי"ב והחת"ס אם כן צדקו דברי החת"ס שמן התורה מצוה לקבוע לדורות מועד לזכר הנס. ושוב קושית הנצי"ב כחומה נצבה איך בטלה מגילת תענית ואין זכר לכל אותם המועדים שבה, וגם על חנוכה הקשה הש"ס בר"ה (יח) למה לא בטלה, למ"ד בטלה מגילת תענית, ורק משום דמפרסם ניסא לא בטלה וכמו שכתב רש"י שם דמשום שהחזיקו בה ישראל לא נסו לבטלה אבל מן הדין היה אפשר לבטלה.

ובע"כ מוכרחים אנו לקבל דברי הרא"ם שהק"ו שבש"ס הוא לא ק"ו

גמור, כי אין שום נס בעולם שנוכל לדמות אותו לנסים של יציאת מצרים שבהם התגלה בעליל אור מלכותו של הקב"ה בעולמו, והם אבו השתיה של אמונתנו לכל שרשיה וענפיה, הרבה מצוות שבתורה באו לפרסם את נסי יציאת מצרים, והקו" ש בגמ' הוא רק למצוא סמך בתורה למצות מקרא מגילה, שמאחר שמצד אחד יש קו", דהיינו מבחינת ההצלה ממות, על סמך זה כבר יכלו להוסיף מצות מקרא מגילה שלא יהי' בכלל מוסיף עפ"י נבואה.

וכיון שכן גם בשעת הנס ההלל אינו מן התורה מטעם הקו", ושוב קשה למה לא חשבו גם את ההלל למצוה שהוסיפו הנביאים.

ונ"ל לפי מה שכתבנו למעלה דההלל בשעת הנס עיקרו בא לשם הודי' להקב"ה על נס ההצלה ומשום כך תיקנו הלל בשעת הנס אף בנס שבדרך הטבע, ואם כן אין זה מצוה חדשה שהרי כמה מצוות יש בתורה שעיקרן הודאה על קבלת הטוב מאת הקב"ה, כמו ברכת המזון שבה כלולות כמה מיני טובות של הקב"ה, וגם קרבן תודה הרי בא להודות לה' על הנס שנעשה לו שניצל מצרותיו כגון ארבעה שצריכים להודות כפירש"י והרשב"ם (ויקרא ז', י"ב), וקו"י בנס של הצלת רבים ממות לחיים וכיון שעיקר מצות ההודאה היא מן התורה והנביאים תיקנו רק את המטבע של שירת ההודאה בנס שנעשה לכלל ישראל אין זו הוספה כלל.

והשתא דאיתנו להכי שעיקר מצות ההלל בשעת הנס הוא רק בגדר הודאה על הטובה נראה פשוט שאין לברך על ההלל בשעת הנס כל זמן שלא נקבע יום מועד לזכר הנס ליומר בו את ההלל בתורת קריאה, שלא מצינו ברכה על הודאה כמו שאין מברכים על ברכת המזון שהיא מצוה מן התורה. והטעם פשוט שאם יברך אשר קדשנו במצוותיו וצונו הרי משמע שרק מחמת הציווי הוא מודה להקב"ה ואין זו הודאה מעליא כמובן ומה שמברכים על ההלל היינו רק אחרי שקבעו אותו לדורות לא בתורת הודאה אלא משום פרסומי ניסא, ואז יש עליו תורת קריאה, ועל ההלל אין מברכים רק אם אומרים אותו בתורת קריאה כמו שכתב הר"ן בפרק ערבי פסחים בשם רב האי גאון ועוד ראשונים שאין מברכים על ההלל שבהגדה בליל פסח מפני שאז אין אומרים אותו בתורת קריאה אלא בתורת שיר והודאה בעלמא.

ועוד מטעם אחר נראה שלא היה מקום לברך בשבת הג'ל על קריאת ההלל כיון שלדאבונינו נהרגו במלחמה זו גם כמה מאות נפשות מישראל, ועוד באותה השבת נפלו יותר ממאה חילים ישראלים הי"ד ואף שעל ידי זה באה הצלה לעם ישראל מכל מקום יש בזה משום מעשי ידי טובעים בים וכו' וכש"כ בשעת המאורע, ולא שייך בזה מה שכתב המהרש"א לענין שביעי של פסח, שהבאנו למעלה, כמובן. ועי' ברמב"ן על התורה (דברים כ, ד) שכתב שם

באמצע דבריו „ואמר להלחם לכם עם אויביכם כי יפלו לפניכם לחרב, ואמר להושיע אתכם שהם ינצלו במלחמה ולא יפקד מהם איש כי יתכן שינצחו את אויביהם וימותו גם מהם רבים כדרך המלחמות ועל כן צעק יהושע בנפול מהם בעי כשלים ושה איש וכו'". וגם באזה"ח שם כתב כן: „פי' להלחם לאבד אויביכם ואמ' להושיע פי' שלא ימות מבני"י אחד במלחמה וזה הוא עיקר הנס שתהי' המלחמה כבדה באויביהם ולא יפקד אחד מבני"י". ולדאבון לבנו לא זכינו לזה, ואז היה רק מקום לומר את ההלל בתורת תפלה כמו שפרסמה הרבנות הראשית מעין מה שנאמר בברייתא בפסחים (שם): הם אמרו לא לנו ה' וכו' ורה"ק משיבה וכו'", אבל לא לברך על ההלל.

ולענין לקבוע יו"ט לדורות להלל והודאה לפי מה שכתבנו למעלה מהמשמעות של הברייתא בשבת שאין לקבוע הלל לדורות רק על נס היוצא מדרך הטבע ונס הנצחון של המעטים על הרבים הרי זה נס שבדרך הטבע, אם כן גם כאן אין לקבוע לומר הלל לדורות בתורת חובה לברך עליו בשם ומלכות. אך לפמ"ש הפר"ח, לתרץ על הקושיא הידועה, שנס של פך השמן לא היה אלא שבעה ימים, שיום ראשון של חנוכה נקבע על הנצחון במלחמה אם כן גם כאן יש מקום לקבוע יום מועד להלל והודאה, אבל מכל הפוסקים שתירצו באופנים שונים על הקושיא הג"ל משמע שאינם סוברים כפר"ח.

ועוד מטעם אחר יש להסתפק בזה לפי מה שכתבנו למעלה שהלל לדורות אינו חובה מתקנת הנביאים אלא מתקנת ביה"ד של אותו הדור שבו אירע הנס, אם כן אפשר שבזמננו שאין לנו ביה"ד הגדול אין בידנו לקבוע חובה לומר הלל דורות ולברך עליו שהרי לפי מה שנאמר בשבת (כ"ג) מה שאנו מברכים אשר קדשנו במצוותיו וצונו על מצוות דרבנן היינו משום הלאו של לא תסור שבתורה ומשמעות הפסוק היא, שלא תסור מתייחס רק לבי"ד הגדול שבלשכת הגזית.

אמנם בספר החינוך (מצוה תצה—צו) כתב שגם על חכמי התורה שבכל דור יש מצות עשה לשמוע להם ולאוי של לא תסור ובמנ"ח שם העיר על זה שאינו יודע מנין לו זה כי משמעות הפסוק הוא רק על ביה"ד הגדול, וכתב שגם מדברי הרמב"ם והרמב"ן נראה כהחינוך, אך עי' בהגהת מהרי"פ פערלא שכתב שאין שום משמעות לזה בדבריהם ומדברי הרמב"ם בספר המצוות משמע איפכא.

ברם לפי הטעם השני במס' שבת (שם) שאמר רנב"י שהברכה על מצוות דרבנן היא מטעם הפסוק „שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך", נראה שזה בודאי שייך גם בחכמי התורה שבכל דור. ואפשר שבוה חולקים רב אריא שאמר הטעם משום לא תסור ורנב"י שאמר משום שאל אביך שלרב אריא מברכים רק

על מצוות דרבנן שתיקן ב"ד הגדול ולרנב"י מברכים גם על תקנות של חכמי התורה שבכל דור.

והרמב"ם פ"א מה' ברכות הלכה ג' כתב הטעם שמברכים על מצוות דרבנן משום „אשר יאמרו לך תעשה" והיינו: מטעם של רב אויא אלא שהרמב"ם הביא רישא דקרא של לא תסור משום שעל מצוות עשה שייך יותר לומר רישא דקרא שנאמר בלשון חיוב כמו שכתב שם הכ"מ, הרי דס"ל להרמב"ם שהלכה כרב אויא כמ"ש שם הכ"מ.

והרמב"ן בספר המצוות (שם) בהשגתו על הרמב"ם כתב שרב אויא ורנב"י חולקים בזה שרב אויא סובר שכשם שהגזירות והסייגים של דבריהם סמוכים על לאו של לא תסור כך המצוות שחידשו סומכים אותו על אותו הלאו עצמו ורנב"י סובר שאין סמך באותו הלאו אלא לדבריהם שיש להם עיקר בתורה אבל המצוות המיוחדות אין להם סמך אלא בפסוק שאל אביך.

ובקנאת סופרים שם כתב על זה, שבין רב אויא ובין רנב"י סוברים שגם המצוות המיוחדות סמוכים על לאו של לא תסור כדעת הרמב"ם והמחלוקת שביניהם שלרב אויא שייך לומר בברכה הנוסח וצונו אף במצוות עשה דרבנן על סמך הלאו של לא תסור אף שהלאו הוא בלשון שלילה ואזהרה ולא בלשון עשה ולרנב"י לא היו מתקנים במטבע הברכה לומר וצונו על סמך הלאו של לא תסור כיון שהלשון לא תסור אינו אלא אזהרה בשב ואל תעשה ולפיכך הסמיך הנוסח וצונו אל פסוק שאל אביך שהוא ציווי של קום עשה.

אבל דבריו תמוהים שאם מטעם זה לא הי' לו לרנב"י להסמיך אל הפסוק שאל אביך, שלא נאמר כלל לפי פשוטו של מקרא לענין מצוות, אלא לרישא דקרא של לא תסור „אשר יאמרו לך תעשה", וכמו שכתב הרמב"ם.

וכל זה צריך עיון ובירור רחב ובדאי יתבררו ויתלבנו הדברים על ידי גדולי התורה.

עכ"פ נ"ל שכל כהאי גוונא אין ליחידים לומר הלל בברכה כל זמן שלא הוקבע לחובה על ידי גדולי הדור לקרוא הלל בברכה ביום שנקבע לזכר הגס כמבואר למעלה.